

*Андрущенко О. Ю.,
аспірант кафедри теорії та історії держави та права
Хмельницького університету управління та права*

ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ОБРИСИ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОСУДДІ

Анотація. У статті проведено дослідження змісту категорії «конфлікт інтересів у правосудді», встановлено специфічні ознаки конфлікту інтересів у діяльності судів під час здійснення правосуддя. Проаналізовано співвідношення конфлікту інтересів у правосудді із юридичним і соціальним конфліктами, визначено роль інтересів і потреб у цій конструкції. Виокремлено специфічні ознаки різних видів конфліктів, стадії переходу одного конфлікту в інший тощо.

Ключові слова: конфлікт інтересів, зміст конфлікту інтересів, ознаки конфлікту інтересів у правосудді, види конфлікту інтересів, підходи до розуміння конфлікту інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на наукові доробки вітчизняних і зарубіжних учених, у науці досі відсутнє однозначне розуміння категорії «конфлікт інтересів у правосудді». Попри наявність законодавчих дефініцій, дискусії науковців тривають досі. Тому вбачаємо за доцільне, використовуючи індуктивний метод, проаналізувати значення категорії «конфлікт інтересів у правосудді» через сутнісне розуміння конфлікту й інтересів і встановити специфічні ознаки у діяльності судів під час здійснення правосуддя.

Спершу проаналізуємо категорію «конфлікт», звернемося до тлумачних словників. Так, в Академічному тлумачному словнику української мови зазначається, що конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. В іншому значенні – це ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички; або ж суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору [20, с. 274].

У Філософському енциклопедичному словнику під конфліктом розуміється зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя. У межах системи як певної цілісності елементи (складові частини) перебувають у конфлікті з іншими елементами системи за умови, що «відкрите виявлення» інтересів, мотивів, цілей одних елементів системи за необхідності активізує дії протилежних інтересів, мотивів системи. Зародження конфлікту можливе лише тоді, коли в межах цілісної системи на одному рівні знаходяться неідентичні в своїх виявах елементи; відповідно конфлікт визначається як певна об'єктивація взаємодії неідентичних елементів [24, с. 299].

Тобто, конфлікт розуміється як протиборство двох різних, протилежних величин. У науковій літературі теж немає однозначної дефініції. Так, як зазначає Л.І. Скібіцька, конфлікт – це протиріччя, які виникають між людьми, колективами в процесі їх сумісної трудової діяльності через непорозуміння або протилежність інтересів, відсутність злагоди між двома або більше сторонами [19, с. 384]. Очевидно, що у вказаному визначенні автор необґрунтовано звужує зміст категорії «конфлікт» лише

до прагматичного, буденного значення, залишаючи поза увагою внутрішні, особистісні конфлікти в особі.

У свою чергу М.І. Пірен виділяє у конфліктології такі основні структурні елементи конфлікту: конфлікуючі сторони, зону розбіжностей, яка включає предмет, факт, проблему, уявлення про ситуацію, мотиви, дії [16, с. 39–40]. До того ж, автор звертає увагу на те, що конфлікти – це динаміка, джерело змін у суспільних та особистісних відносинах, із чим варто погодитися.

Досить цікавим є визначення А.Я. Анцупова та С.В. Баклановського, котрі вважають, що конфлікт можна визначити як спосіб розвитку і завершення певних протиріч. Розглядаючи його в системі соціальної взаємодії, потрібно вказати на свідомий характер скоєних дій, на сприйняття протиріч суб'єктами конфлікту і самої ситуації загалом. У такому разі соціальний конфлікт можна визначити як найбільш гострий спосіб розвитку і завершення протиріч, які виникають у процесі соціальної взаємодії, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту [1, с. 24].

Тобто, у доктрині існує декілька підходів до розуміння категорії «конфлікт». З одного боку, це протиріччя, з іншого – спосіб їх завершення. У нашому дослідженні буде використовуватися саме другий підхід, адже конфлікт не є синонімом протиріччя. Так, протиріччя – це протилежність інтересів (звичайно суспільних, класових); становище, за якого щонебудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому; невідповідність чого-небудь чомусь [21, с. 846]. Більше того, протиріччя можуть існувати і без свого вирішення, тобто є невичерпними. У свою чергу, конфлікт має темпоральні межі та може бути вирішений.

Окремо слід звернути увагу на т. зв. правові або юридичні конфлікти. Так, В.М. Кудрявцев у монографічному дослідженні «Юридичний конфлікт: сфери і механізми» визначив поняття «юридичний конфлікт», проаналізував його динаміку та типологію, показав обсяг конфліктних взаємин, дослідив шляхи подолання конфліктів юридичними засобами. Науковець вважав, що цей різновид конфлікту виявляє протиборство сторін за наявності у ньому юридичних елементів [25, с. 7].

Н.П. Свиридюк у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що юридичний конфлікт здійснюється в межах певної процедури, його логічною основою є досить чітка й переконлива аргументація, а розв'язання такого конфлікту, зазвичай, формалізоване і санкціоноване волею держави або принципами і нормами права. Тому юридичний конфлікт у широкому розумінні – це будь-який соціальний конфлікт, що має хоча б один елемент, який характеризується юридичним змістом [18, с. 7].

Як вважає В.О. Криволапчук, обов'язкова умова визнання конфлікту юридичним – наявність у його предметі спірного юридичного факту, що простежується в змісті конфліктного інциденту; далі – можливість розв'язання (припинення) про-

тиборства сторін за допомогою правових процедур [8, с. 6]. М.М. Олексюк зазначає, що юридичний конфлікт виступає специфічним протиположком сторін, за умов якого хоча б один із цих елементів володіє юридичним характером [14, с. 449].

Юридичний конфлікт має специфічну ознаку, яка відрізняє його від соціального, а саме можливість породжувати, змінювати правовідносини та правовий статус суб'єктів цих правовідносин. До цієї ознаки ми ще повернемося.

Філософське осмислення юридичного конфлікту має здійснюватися у рамках соціальної філософії та філософії права. Визначаючи конфлікт, необхідно враховувати той факт, що людина має свідомість і волю, які дозволяють робити усвідомлені вчинки, отже, у конфлікті протиріччя усвідомлені, але існують і об'єктивні умови, що не залежать від свідомості учасників конфлікту, такі, що визначають їх інтереси. Саме синтез цих об'єктивних протиріччя в інтересах, їх усвідомлення і перетворення свідомості в стимул дії може перерости в конфлікт [17].

Другою категорією, яка синтезує зміст «конфлікту інтересів», є «інтерес». Розглянемо більш детально її сутність. Так, у Тлумачному словнику української мови під інтересом розуміється увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось.

Для нашого дослідження більш точним буде друге визначення – «те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам» [20, с. 37]. Термін «інтерес» (від лат. *inter esse* – «бути всередині») визначається як «важливість, користь, вигода, значення». Інтерес – одне з центральних і найбільш спірних понять гуманітарних наук. У праві терміном «інтерес» позначають вигоду або користь певної особи (сукупності осіб) на протизаги вигоді або користі інших осіб [7].

Поняття «інтереси» (людські) за Філософським енциклопедичним словником – це властиве людині ставлення, що виражає позитивну чи негативну спрямованість її активності, діяльності, історичної творчості, спрямованої на пошук, вибір, використання або створення шляхів, засобів, способів, норм, соціальних інститутів, здатних задовольнити людські потреби. Людські інтереси, разом із потребами та цінностями, спонукаючи соціальний суб'єкт (особистість, групу, історичну спільноту, клас, націю, суспільство), виступають рушійною силою історичного процесу [24, с. 246].

Варто звернути увагу на те, що категорія «інтерес» тісно переплітається з іншою – «потреба». Так, психологи зазначають, що потреби у свідомості людини перетворюються в інтерес або мотив, які спонукають людину до визначеної цільової дії. Тобто, потреба є першоосною, а інтерес – її опредметненим виразом.

Варто проаналізувати структуру потреб та інтересів особистості. Це дозволить більш глибоко переосмислити сутність категорії «конфлікт інтересів у правосудді». До того ж, будь-яка поведінка живої істоти (у т. ч. конфлікт і його вирішення) передбачає обов'язкову наявність двох умов: наявність потреби та ситуації її задоволення [23, с. 61]. Меті нашого дослідження повною мірою відповідає структура потреб, запропонована В.О. Ядовим у межах вивчення диспозиційної концепції регуляції поведінки індивіда [35, с. 37]. Автор зазначає, що структура потреб індивіда складається з трьох рівнів соціальної активності у суспільстві, середовищі, яке її оточує: перший рівень – мікрогрупа, зазвичай це сім'я; другий рівень – мезогрупа, найближче соціальне оточення, наприклад, друзі; третій рівень – макросередовище, включення індивіда до соціального

організму загалом. Тобто, критерієм структурування є розширення границь соціальної активності людини. Зазначена структура може застосовуватися і до інтересів індивіда, оскільки останні є опредметненими потребами. Це дозволить по-новому оцінити зміст і значення конфлікту інтересів у здійсненні правосуддя.

Загальноприйнятим і законодавчо закріпленим є те, що конфлікт інтересів у правосудді є юридичним конфліктом, адже породжує та змінює наявні правовідносини або / та правовий статус їх учасників. Однак вказана структура (рис. 1) дозволяє стверджувати, що конфлікт інтересів, у т. ч. і в правосудді, може бути як юридичним, так і соціальним. Схематично це можна зобразити таким чином. Найширшою категорією за змістом є соціальний конфлікт інтересів, що включає в себе правовий, а юридичний входить до останнього. До того ж, конфлікт інтересів у правосудді входить як до соціального, так і до юридичного.

Незважаючи на те, що категорії «конфлікт» та «інтереси» є відносно зрозумілими й однозначними, все ж їх симбіоз не має чіткої дефініції як на нормативному рівні, так і в доктрині. Доцільним для нашого дослідження видається вивчення підходів до поняття «конфлікт інтересів».

Так, на думку Т.В. Мілушевої, конфлікт інтересів за своєю природою і змістом є більшою мірою моральною колізією державних інтересів та особистих інтересів особи, що заміщає відповідну посаду. На практиці дуже часто виникає вельми споклислива ситуація, в якій інтереси службовця, особисті та громадські перетинаються. Більше того, реалізація публічного інтересу «на свою користь», за своїм розсудом вимальовує для нього чималу матеріальну, політичну чи іншу вигоду [12, с. 8].

Д.І. Дедов визначає конфлікт інтересів як загальноприйнятий термін, що означає протиріччя між інтересами, які захищені правом і повинні бути задоволеними діями особи, вповноваженою принципалом (фізичні особи, суспільство, держава), й особистими інтересами цього вповноваженого. Інтереси, які захищаються, можуть мати як особистий, так і публічний характер. Конфлікт інтересів має духовний зміст права [5, с. 11]. Конфлікт інтересів як категорія юридична є наслідком різних за природою протиріччя, що можуть і не мати юридичного підґрунтя.

Конфлікт інтересів як юридична категорія не має свого однозначного трактування й у юридичній науці розглядається по-різному. Так, Л.І. Ієвлева зазначає, що у юриспруденції конфлікт інтересів переважно розглядається як:

1) правова ситуація, за якої сторона, укладаючи угоду, потенційно може одержати вигоду, здійснюючи дії і завдаючи збитків іншій стороні [11];

2) протиріччя між приватними інтересами публічного службовця та інтересами служби, наявність якого може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій у процесі його службової діяльності [4, с. 6];

3) протиріччя між приватними інтересами посадової особи та публічними (суспільно-державними) інтересами, коли є підстави вважати, що посадова особа вже не в змозі діяти об'єктивно і неупереджено, під впливом особистих інтересів, які можуть стати причиною прийняття ним рішень або вчинення інших дій по службі, що порушують права та законні інтереси громадян, організацій, суспільства [2, с. 31];

4) колізія державних інтересів у межах компетенції посади публічної служби та приватних інтересів особи, котра обіймає цю посаду [13, с. 8].

5) ситуації, в яких особистий матеріальний чи інший інтерес службовця або залежність його від інших громадян або організацій можуть перешкодити або заважають належним чином виконувати посадові обов'язки державного або муніципально-го службовця [9, с. 157].

Як зазначає А. Пашинський, як синонім до терміна «конфлікт інтересів» західні науковці часто вживають словосполучення «conflict of roles» («конфлікт ролей»). Справа в тому, що кожен із нас незалежно від свого віку, роду занять чи майнового стану має велику кількість соціальних ролей – члена сім'ї, близького друга, працівника або приватного підприємця, власника майна, члена політичної партії, релігійної чи громадської організації тощо. У більшості випадків конфлікти між інтересами в цих ролях викликають у нас лише певні побутові незручності. Проте у випадку, коли особа, уповноважена на виконання певних владних повноважень, і її приватний інтерес (як члена сім'ї, власника акцій товариства тощо) вступає в суперечність із її публічними обов'язками, у такої особи виникає конфлікт інтересів у розумінні Закону України «Про запобігання корупції» [15].

Загальноприйнятим є те, що етика і мораль є вимогами соціальної сфери відносин, критерієм належної поведінки людини в соціумі. Вони закладають основи щодо соціально прийнятної життєдіяльності особи у суспільстві. Для особистості мораль – це певні знання про етично-моральні норми і принципи, загальнолюдські цінності і чесноти, ідеї та переконання, життєву позицію тощо, які виступають як можливість і здатність втілювати в життя свої переконання. У ситуації морального вибору особа вимушена обирати певну модель поведінки, керуючись особистими уявленнями про етично-моральні цінності, віддаючи перевагу одній цінності над іншою. Зазвичай виникають протиріччя між загальнолюдськими цінностями й індивідуальними переконаннями чи потребами, а це породжує моральний конфлікт [22, с. 303]. З цього приводу варто погодитися з К.В. Кімом щодо того, що конфлікт інтересів за своєю природою і змістом є більшою мірою моральною колізією державних інтересів та особистих інтересів особи, котра займає відповідну посаду. Тобто, реалізація публічного інтересу «на свою користь», за своїм розсудом вимальовує для нього чималу матеріальну, політичну чи іншу вигоду [6, с. 88]. Тому в суспільній свідомості реалізація особистих (приватних) інтересів публічними службовцями вважається такою, що не лише призводить до корупції, але й порушує загальноприйняті моральні норми, а тому виникає потреба законодавчого закріплення етичних засад діяльності публічних службовців, у т. ч. і щодо питання врегулювання конфлікту інтересів. Необхідним є одночасне запровадження відповідних механізмів недопущення реалізації таких інтересів публічними службовцями з використанням службових повноважень, а також заходів юридичної відповідальності за порушення етичних засад публічної служби [10, с. 15–16].

Тобто, конфлікт інтересів у правосудді започатковується на рівні соціального конфлікту, а надалі, проходячи формування від абстрактного до більш конкретного, виражається у протиріччях між інтересами судді (зазвичай особистісними / приватними) та принципами здійснення правосуддя. Тому справедливо

значає Т.В. Василевська, що конфлікти інтересів торкаються моральних аспектів взаємовідносин влади та громадян, наслідком яких є небезпека порушення цінностей служіння народу, справедливості, неупередженості, і складається враження, що державно-управлінські рішення приймаються не заради суспільного блага, а в інтересах приватних осіб [3, с. 112]. Вказане твердження автора можна екстраполувати і на сферу здійснення правосуддя.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження дефініції категорії «конфлікт інтересів» можна виокремити її ознаки у сфері правосуддя:

- 1) за своєю сутністю конфлікт інтересів є наслідком сформованих протиріч між особистісними (матеріальними і нематеріальними) інтересами судді та принципами здійснення правосуддя, визначеними Конституцією України;
- 2) конфлікт інтересів у правосудді за природою може бути як похідним від юридичного конфлікту, який включається до соціального конфлікту, так і суто соціальним;
- 3) інтереси судді (у разі їх конфлікту) існують на трьох рівнях його соціальної активності. Перший рівень – інтереси, що виникають у взаємодії з мікрогрупою, зазвичай сім'єю, другий рівень – мезогрупа, інтереси щодо найближчого соціального оточення (друзів, колег), третій рівень – макросередовище;
- 4) конфлікт інтересів створює реальну загрозу вчинення неправомірних дій із боку особи, яка його має, з метою задоволення свого приватного інтересу, що може проявлятися у порушенні або зловживанні нормами процесуального або матеріального законодавства;
- 5) конфлікт інтересів розподіляється на рівні законодавства на два види: реальний і потенціальний, до того ж, останній за своєю сутністю не є конфліктом, однак більш доречно говорити про фактичний і можливий;
- 6) конфлікт інтересів має морально-етичне підґрунтя, а тому його можна розглядати як внутрішньоособистісний конфлікт судді, що виникає через протиріччя між особистісними інтересами та фундаментальними засадами здійснення правосуддя, що в процесі його професійної діяльності може впливати на вчинення або не вчинення дій, прийняття рішень, породжуючи недовіру й осуд із боку громадянського суспільства.

Література:

1. Анцупов А.Я., Баклановский С.В. Конфликтология в схемах и комментариях : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 304 с.
2. Бондарчук О.Г. Урегулирования конфликта интересов как составляющая часть антикоррупционного механизма наведения порядка в уголовно-исполнительной системе. *Закон и жизнь*. 2013. № 10/2 (262). С. 29.
3. Василевська Т.Е. Конфлікт інтересів на державній службі: етичні аспекти. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 1. С. 106–120.
4. Витвицький Б. Корупція у публічному секторі: методи попередження та протидії. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2009. № 1. С. 5–8.
5. Дедов Д.И. Конфликт интересов. Москва : Волтере Клувер, 2004. 288 с.
6. Кім К.В. Конфлікт інтересів на державній службі: правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2014. № 1137. Вип. 18. С. 86–89.
7. Конфликт интересов на государственной и муниципальной службе, в деятельности организаций: причины, предотвращение, уре-

- гулирование : научно-практическое пособие / Т.С. Глазырин и др. ; отв. ред. А.Ф. Ноздрачев. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации ; ИНФРА-М, 2016. 224 с. URL: www.dx.doi.org/10.12737/18874.
8. Криволапчук О.В. Юридичний конфлікт як елемент процесу функціонування та модернізації правової системи суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2009. № 3. С. 1–9.
 9. Кудашкин А.В., Козлов Т.Л. Конфликт интересов на государственной и муниципальной службе: объект, предмет, субъекты. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2010. № 3. С. 156–163.
 10. Лопушинський І.П. Конфлікт інтересів на державній службі: проблеми законодавчого врегулювання в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Державне управління*. 2010. Т. 130. Вип. 117. С. 11–18.
 11. Лук'янець Д.М. Реформа регулювання професійної етики публічних службовців в Україні. URL: <http://crps.sumynews.com/policydevelopment/rules-of-professional-ethics-in-public-service-and-conflict>.
 12. Милушева Т.В. Конфликт интересов как фактор ограничения публичной власти: теоретико-правовой аспект. *Вестник Поволжской академии государственной службы*. 2009. № 1. С. 4–11.
 13. Михальченко А. Конфлікт інтересів та шляхи його врегулювання в процесі державної служби. *Казна України*. Київ : ТОВ «Піраміда». 2013. № 5. С. 8.
 14. Олексюк М.М., Орлов С.Ф. Юридичний конфлікт : суть і місце у сучасній конфліктології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 2. С. 439–449.
 15. Пашинський А. Конфлікт інтересів у діяльності депутатів місцевих рад. URL: http://www.vkr.ua/ua/publications/articles/konfliktInteresiv_u_diyalnosti_deputativ_mistsevikh_rad/.
 16. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник. Київ : МАУП, 2003. 360 с.
 17. Руткевич М.Н. Социальный конфликт: философское измерение. *Вестник Российской Академии наук*. 1994. Т. 64. № 6. С. 479–489. URL: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/VRAN/CONFLICT.HTM>.
 18. Свиридюк Н.П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 ; Київ : нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 17 с.
 19. Скібіцька Л.І. Конфліктологія : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 384 с.
 20. Словник української мови : в 11 т. Т. 4, 1973. С. 274.
 21. Словник української мови : в 11 т. Т. 9, 1978. С. 846.
 22. Соціологія і психологія : навчальний посібник / за ред. Ю.Ф. Пачковського. Київ : Каравела, 2009. 760 с.
 23. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси : Издательство Академии наук Грузинской ССР, 1961. 211 с.
 24. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
 25. Юридический конфликт: сферы и механизмы. *Юридическая конфликтология* / отв. ред. В.Н. Кудрявцев. Москва, 1995. Ч. 2. 316 с.
 26. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: Диспозиционная концепция. Москва : ЦСПиМ, 2013. 376 с.
- Андрущенко А. Ю. Герменевтические очертения конфликта интересов в правосудии**
Аннотация. В статье проведено исследование содержания категории «конфликт интересов в правосудии», установлены специфические признаки конфликта интересов в деятельности судов при осуществлении правосудия. Проанализировано соотношение конфликта интересов в правосудии с юридическим и социальным конфликтами, определена роль интересов и потребностей в этой конструкции. Выделены специфические признаки различных видов конфликтов, стадии перехода одного конфликта в другой и т. д.
- Ключевые слова:** конфликт интересов, содержание конфликта интересов, признаки конфликта интересов в правосудии, виды конфликта интересов, подходы к пониманию конфликта интересов.
- Andrushchenko O. Hermeneutic outlines of conflict of interests in justice**
Summary. The article deals with the content of the category of conflict of interest in justice, specifies the specific features of conflict of interest in the activity of courts in the administration of justice. The correlation of conflicts of interest in justice with legal and social conflicts is analyzed, the role of interests and needs in this design is determined. Specific features of different types of conflicts, stages of transition from one conflict to another, etc. are singled out.
- Key words:** conflict of interests, content of conflict of interests, signs of conflict of interests in justice, types of conflict of interests, approaches to understanding conflict of interests.